

İZNİK YEŞİL CAMİİ'NDEKİ BİZANS YAPI MALZEMELERİ

Byzantine Building Materials in İznik Yeşil Mosque

Zeki BOLEKEN¹

Özet

İznik Yeşil Camii, Erken Osmanlı mimarisi ve sanatıyla ilgili literatürde plan şeması, çini süslemeleri ve mimari plastiği açısından iyi bilenen bir eserdir. Bu bildirinin amacı, çoğunlukla göz ardı edilen veya kısaca değinilen yapının duvar kaplamaları ve taşıyıcı mimari elemanlarında kullanılan devşirme antik mermer ve diğer taş türlerini tanıtmak ve bu tür malzemelerin Erken Osmanlı mimarisinde kullanımını değerlendirmektir. İznik Yeşil Camii, Osmanlı mimarisinde mermerin cephelerde ve iç mekânda duvar kaplama malzemesi olarak yoğun bir şekilde kullanıldığı az sayıdaki yapıdan biridir. Caminin iç mekândaki mermer duvar kaplamalarında görülen düzen, Bizans örneklerini çağrıştırmaktadır. Bu benzerlik yapıda çalışan yerli Rum ustaların varlığını göstermektedir. Bir diğer örnek ise caminin doğu cephesindeki pencerenin söveleridir. Lesbos kymationu ile bezenmiş sövelerin, ilk bakışta devşirme malzeme olduğu sanılabilir fakat bunlar tıpkı Bursa-Çekirge Hüdavendigar Camii ve Bursa-Mustafakemalpaşa Lala Şahin Paşa Türbesi'nde bulunan Rum ustaların ürettikleri, yeni mimari plastik eserlerdir. Yeşil Camii sadece Osmanlı mimari plastiğinin gelişiminde değil, ayrıca devşirme malzemelerin kullanım biçimi için de bir dönüm noktasıdır. İznik Yeşil Camii'nde, yerel taş malzemenin dışında, antik dönemden itibaren Akdeniz dünyasında oldukça iyi bilinen ve sık rastlanan mermer ve diğer taşlar devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. *Marmo Proconnesio*, *breccia corallina*, *granito violetto*, *bigio antico* ve *pavonazzetto* gibi Anadolu kökenli antik mermerlerin dışında camide Yunanistan'dan *cipollino verde* ve *verde antico*, Fransa'dan *bianco e nero antico* son olarak Mısır'dan *granito rosso di Assuan* gibi çeşitli taşlar tespit edilmiştir. Bu devşirme mermer ve diğer taşlar birçok Osmanlı yapısında rastlansa da İznik Yeşil Camii'nde bunların özellikle duvar kaplamalarında kullanılmış olmaları ayrıcalıklıdır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, İznik Yeşil Cami, Mimari Plastik, Antik Mermerler, Devşirme Malzeme

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, zeki.boleken@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5014-1069

Abstract

İznik Yeşil Mosque is a well-known building in the literature on Early Ottoman architecture and art in terms of plan type, tile decorations and architectural sculpture. The aim of this paper is to introduce the antique marble and other stone types used in the wall revetments and structural elements of the mosque, which is often ignored or briefly mentioned, and to evaluate the use of such materials in Early Ottoman architecture. İznik Yeşil Mosque is one of the few structures in Ottoman architecture where marble was used extensively as a wall revetment on the facades and interiors. The order seen on the marble wall revetments in the interior of the mosque is reminiscent of Byzantine examples. This similarity is one of the examples showing the existence of local Greek masters working at the building. Another example is the window on the east facade of the mosque. The window-jambs decorated with Lesbos kymation may be thought to be spolia at first glance, but they are new architectural sculpture works produced by Greek masters just as in Bursa-Çekirge Hüdavendigâr Mosque and Bursa-Mustafakemalpaşa Lala Şahin Paşa Tomb. Yeşil Mosque is a milestone not only in the development of Ottoman architectural sculpture, but also in the use of Byzantine architectural materials. In İznik Yeşil Mosque, marble and other stones, quite well known and frequently encountered in the Mediterranean world since ancient times, were used as spolia material. Apart from the ancient marbles of Anatolian origin such as *marmo Proconnesio*, *breccia corallina*, *granito violetto*, *bigio antico* and *pavonazzetto*; *cipollino verde* and *verde antico* from Greece, *bianco e nero antico* from France and finally *granito rosso di Assuan* from Egypt were determined in the mosque. Although these reused marble and other stones can be found in many Ottoman buildings, it is especially privileged that they were used in wall revetments in the Yeşil Mosque.

Keywords: Bursa, İznik Yeşil Mosque, Architectural Sculpture, Ancient Marbles, Reused Architectural Materials

Giriş

Kitabelerine göre inşasına H. 780 / M. 1378’de başlansa da Hayreddin Paşa’nın H. 789 / M. 1387’de vefatı nedeniyle Yeşil Camii, H. 794 / M. 1391’de Hayreddin Paşa’nın oğlu Ali Paşa tarafından tamamlanmıştır.² Yeşil Camii, Osmanlı mimarisinde önemli bir kırılma noktasıdır. Ayverdi, kendine özgü bir plan şeması ile inşa edildiğini belirttiği camiyi “Ba’zı sert ve keskin tezyînât gibi teferrü’ât olmasa, XV-XVI. ‘asrın kemâl mertebesine ulaşmış bir eser gözüyle bakılabilir” cümlesi ile tanımlamıştır.³ Osmanlı mimarisi ve sanatının en bilindik anıtları arasında yer alan caminin sahip olduğu özellikler, onun hakkında çok sayıda ve farklı türde çalışmanın yapılmasını sağlamıştır. Bu çalışmalarda

² Abdülhamit Tüfekçioğlu, Erken Osmanlı Mimarisinde Yazı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, s. 43-44.

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Mi’mârî Çağının Menş’i Osmanlı Mimârîsinin İlk Devri 630-805 (1230-1402), İstanbul Fetih Cem’iyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1966, s. 309.

yapının; plan şeması, taş ve çini süslemesi detaylı olarak incelenmişken, yapıda kullanılan inşaat malzemelerine ise kısaca değinilmiştir. Genellikle yapıda kullanılan malzemeler; renkleriyle birlikte kalker, mermer ve granit gibi daha çok taş türünü ve rengini ifade eden ve bazıları yanlış olan tanımlarla belirtilmiştir. Taşlar arasında mermer, kalker, granit, andezit, vb. ayrımlar yapmak jeoloji açısından önemli olsa da sanat tarihi, arkeoloji ve mimarlık tarihinde bu tür ayrımlar özellikle antik dönem ve sonrasında da kullanılan taşlar için tek başına yeterli değildir.

1. İznik Yeşil Camii'ndeki Antik Mermerler ve Diğer Taşlar

Nasıl ki bu taşlar arasında mermer, kalker, granit, andezit, vb. ayrımlar yapmak sanat tarihi, arkeoloji ve mimarlık tarihi açısından yetersizse aynı şekilde bu malzemeler adlandırılırken de uluslararası literatürle uyumlu bir yol izlenmelidir. Uluslararası literatürde bu malzemelerin yüzlerce yıldır kullanılan isimleri yanında biliniyorsa Roma dönemindeki isimleri de verilir. Bu tür malzemelerin özel isimlerini Türkçeye çevirmek, malzemeyi jeolojik tanımından yola çıkarak Türkçe adlandırmak ya da ocakların bulunduğu yerin Türkçe adını malzemeye vermek doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte uluslararası literatürde de karşılığı olmayan ve anlaşılmaz bir tavidir. Antik dönem mermerleri ve diğer taşların Türkçe isimlerinde ısrar ediliyorsa doğru olanı; bu malzemeleri yaygın bir şekilde kullanan Osmanlıların onlara yakıştırdığı adları, uluslararası literatürde kullanılan isimlerle birlikte vermektir. Burada, malzeme ilk kez belirtilirken sırasıyla onların; uluslararası literatürde kullanılan İtalyanca, Roma dönemindeki Latince ve biliniyorsa Osmanlıların kullandıkları isimleri belirtilmiştir. İznik Yeşil Cami'nde, makroskobik gözlemlerle tespit edilen on üç mermer ve diğer renkli taştan; *bianco e nero antico* / *marmor Celticum* (Fransa, Ariège-Lez Aubert), *bigio antico* / *marmor Lesbium* (Yunanistan-Lesbos Adası), *breccia corallina* / *marmor Sagarium* (Bilecik-Vezirhan), *cipollino verde* / *Marmor Carystium* / *Fıstıkî* (?) (Yunanistan-Eğriboz Adası), *granito rosso di Assuan* / *lapis pırrho-poecilos* / *kızıl serçe gözü* (Mısır-Asvan), *marmo Misio* / *marmor Mysium* / *aklı karalı serçe gözü* (İzmir-Bergama), *marmo Proconnesio* / *Marmor Proconnesium* / *Cezîre-i Marmara mermeri* (Balıkesir-Marmara Adası), *occhio di pavone rosso* / *marmor Triponticum* (İzmit-Kutluca), *pavonazzetto* / *marmor Docimium*, *marmor Synnadicum* / *sürh-i alaca* (?) (Afyon-İscehisar), *portasanta* / *marmor Chium* (Yunanistan, Chios Adası) ve *verde antico* / *marmor Thessalicum* / *laci-verd ablağı*, *mermer-i yeşil* (?) (Yunanistan, Tesalya- Aliphaka, Omorfochori, Kastri, Zastane ve Chasabali) antik dünyanın en çok rağbet gören taşlarından (Şekil 1a-h,k). Bunların petrografik özellikleri, ocak konumları, ocakların işletildiği zaman dilimi ve malzemenin yayılımı oldukça iyi bilinmektedir.⁴ Yeşil

⁴ Belirtilen her bir taş hakkında çok sayıda yayın bulunduğu için burada genel birkaç yayın vermekle yetinilmiştir: Raniero Gnoli, *Marmora Romana*, Roma, Edizioni dell'Elefante, 1971; Lorenzo Lazzarini, *Pietre e Marmi Antichi: natura, caratterizzazione, origine, storia d'uso, diffusione, collezionismo*, CEDAM, Padova, 2004; aynı yazar; Poikiloi Lithoi, Versiculores Maculae: I Marmi Colorati Della Grecia Antica Storia, Uso, Diffusione, Cave, Geologia,

Cami’de, yukarıda sıralanan on bir taşın dışında Revanî adını verdiğimiz, antik dönem ve sonrasında kullanımı hakkında yok denecek kadar az veri bulunan bir başka taş daha tespit edilmiştir (Şekil 1j). Günümüzde yapıda rastlanılmamasına karşın Süleymaniye Külliyesi İnşaat Defterlerinde bulunan bir belge sayesinde *porfido rosso antico* / *lapis Porphyrites* / *sumakî* (Mısır-Cebel Dokhan), mevcudiyeti bilinen bir diğer taştır (Şekil 1i).

Yukarıda belirtilen *bigio antico*, tüm koyu gri karbonlu mermerlerin genel bir ismi olsa da Romalılar, bunlar arasında en dikkat çekici olanına ve bu türün karakteristik özelliklerini en iyi yansıtanına, ocakların Lesbos (Midilli) Adası’nda bulunmasından dolayı, *Marmor Lesbium* adını vermişlerdir. Antik dönemde farklı noktalarda bulunan ocaklardan elde edilen gri karbonlu mermerlerin hangi ocaktan elde edildiğini belirlemek gözlemle imkansızdır. İznik Yeşil Camii’nde ise durum farklıdır çünkü Yavuz ve ekibi, bu taşın İznik’te farklı noktalarda bulunan ocaklarını tespit etmiştir.⁵ Bundan dolayı, İznik Arkeoloji Müzesi’ndeki çeşitli eserlerin ve İznik merkezde bazı noktalarda küçük yığınlar halinde bir araya getirilmiş farklı türdeki mimari plastik parçalarının gri karbonlu mermerden üretilmiş olması yanında İznik’te farklı dönemlere ait yapılarda da bu malzemenin bol miktarda kullanılması şaşırtıcı değildir. Yeşil Camii dışında bu malzemeye İznik’teki diğer Osmanlı yapılarında da rastlanılmaktadır. Cami beden duvarlarının cephe kaplamalarında, sütun başlıklarında, pencere kemerlerinde ve alınlıklarında ve büyük kemerlerde gri karbonlu mermer kullanılmıştır. Yapıda kullanılan antik dönem mermerleri ve diğer taşlar arasında İznik kökenli *bigio antico* en çok kullanılan malzemedir.

Revanî adını verdiğimiz Üst Jura dönemine ait kireçtaşı; kırmızı, pembe ve sarı renkli olup kimi defa benekli sublitografik ve yer yer oolitik yapıya sahiptir.⁶ Mermerler ve diğer taşların Antik dönemde kullanımıyla ilgili literatürde, daha önce belirtildiği gibi bu taş hakkında yok denecek kadar bilgi mevcutken, onun modern zamanlarda üretimi, ocakları, yapısal özellikleri ve jeolojik oluşumu hakkında detaylı bilgiler, çeşitli türdeki çalışmalardan elde edilebilmektedir. Mermer piyasasında ve jeoloji alanında bu taşla önce Gülümbe taşı denilmişse de günümüzde özellikle mermer ve renkli taş pazarında “Bilecik Pembe”, “Bilecik Gülkurusu”, “Rosalia”, “Sunset Pink” gibi farklı isimlerle bilinmektedir. Gülümbe ve Taşçılar (eski Hırtılar) köylerindeki ocaklardan çıkartılan bu taş, günümüzde Gülümbe ve Vezirhan civarındaki birçok modern ocaktan çıkartılmaktadır.

Modern ocakların, arkeolojik sit niteliğindeki eski ocakları henüz tahrip et-

Caratterizzazione Scientifica, Archeometria, Deterioramento, Pisa-Roma, Fabrizio Serra, 2007; Patrizio Pensabene, I marmi nella Roma antica, Roma, Carocci Editore, 2013.

⁵ Ali B. Yavuz, Matthias Bruno, Donato Attanasio, “A new source of *bigio antico* marble: the ancient quarries of Iznik (Turkey)”, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone Proceedings of the IX ASMOSIA Conference, Tarragona 2009, Ed. by A.G. Garcia, M.P. Lapuente, I. Roda, Tarragona, ICAC, 2012, s. 255-262.

⁶ Malik Sayar, Kemal Erguvanlı, Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları, ITU Maden Fakültesi, İstanbul, 1955, s. 70-71.

mediği bir dönemde, Sayar ve Erguvanlı'nın verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir. Onlar, Gülümbe ve Taşçılar köylerinin etrafındaki ocaklardan çıkartılan bu taş, Bilecik Taşları başlığı altında; Vezirhan taşı, Taşkesen taşı, Selözü taşı ile birlikte ele almışlardır. Bu taşların kullanımıyla ilgili olarak da Bilecik taşlarının özellikle de Vezirhan ve Taşkesen civarından çıkartılan taşların (*breccia corallina*), çok eski zamanlardan beri kullanıldığını, ocakların boyutlarına ve çeşitli tarihi eserlerin mevcudiyetine dayanarak, vurgulamışlardır.⁷ Sayar ve Erguvanlı, birçok ocakta tespit ettikleri taşçı izlerini, tamamlanmadan bırakılan lahit, başlık gibi parçaları oldukça az fotoğraflamış olsalar dahi bu tür verileri yazılı olarak kayıt altına almışlardır. Sonuç olarak onlar Gülümbe ve Taşçılar civarındaki ocakların eski dönemlerde kullanımı hakkında ne taşçı izlerinden ne de eski ocak kalıntılarından bahsetmiştir. Diğer taraftan Asgari, Anadolu'da Antik Mermer Ocakları başlıklı çalışmasında yayınladığı haritada, Gülümbe'deki ocakla birlikte çok sayıda ocağın konumunu göstermiş ve bildirisinde bu ocakların tamamını ziyaret ettiğini ve ocaklardan numune aldığını ifade etmiştir.⁸ Asgari'nin bu çalışmasına ilk olarak Dodge atıfta bulunarak, Gülümbe'yi Roma döneminde yerel olarak kullanılmış taş ocakları arasında göstermiştir.⁹ Daha sonra aynı liste ve benzer haritaya Russell da çalışmasında yer vermiştir.¹⁰ Ne Asgari'nin çalışmasında ne de ona atıfta bulunan diğer iki çalışmada, Gülümbe'deki ocakların Roma döneminde kullanıldığını ispat eden Roma döneminden herhangi bir eserden ya da ocak döküntüsünden bahsedilmemiştir. Revanî adını verdiğimiz bu taşın Roma döneminde ve Erken Bizans döneminde kullanımını gösteren örneğine yaptığımız araştırmalarda henüz ulaşamadık.¹¹ Saha araştırmalarında bu taşın ulaştığımız tüm *in situ* örnekleri Orta Bizans dönemine aittir. Diğer örnekler de Orta ve Geç Bizans dönemine aittir. Revanî, Osmanlı mimarisinde uzun bir süre boyunca devşirme malzeme olarak temin edilmişken çok geç dönemlerde ocaktan üretilmiştir. Taşın, Roma ve Erken Bizans dönemi kullanımına rastlanmamış olması, bu taşın en azından şimdilik Orta Bizans döneminde kullanıldığını göstermektedir. Asgari'nin ocaklarda gördüğü izler Orta Bizans döneminde gerçekleştirilen taş çıkartma ve kesim izleri olabilir. Sonuçta taş ustaları ocaklarda yüzlerce yıl geleneksel aletlerle ve tekniklerle çalışmışlardır.

Gülümbe ve Taşçılar civarındaki ocaklardan çıkartılan kırmızı kireç taşına Revanî adını vermemizin nedeni ise bizim için ona dair sorunların Revan Köşkü'nde başlamasıyla ilgilidir.¹² Revanî adıyla belirttiğimiz bu taşın Osmanlı dö-

⁷ A.e., s. 73-74.

⁸ Nuşin Asgari, "Anadolu'da Antik Mermer Ocakları", VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976, Ankara), C. I., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1979, s. 452, Levha 249.

⁹ Hazel Dodge, "Decorative Stone in the Roman Empire", Oxford Journal of Archaeology, Vol. 7/1, 1988, s. 71.

¹⁰ Ben Russell, The Economics of the Roman Stone Trade, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 74-75.

¹¹ İstanbul Arkeoloji Müzeleri uzmanlarından Ömer Çepnioğlu ile yaptığımız araştırmalarda hem Orta ve Geç Bizans döneminden *in situ* hem de Osmanlı döneminden devşirme malzeme olmak üzere çok sayıda örneğini tespit ettiğimiz bu taş hakkındaki arazi çalışmalarında sona yaklaşmış bulunmaktayız. Nihai sonuçlar kısa süre içerisinde yayınlanacaktır.

¹² Zeki Boleken, "Topkapı Sarayı Revan Köşkü'nde Kullanılan Devşirme Malzemelerin Yeniden Değerlendirilmesi", İstanbul Araştırmaları Yıllığı, S. 7, 2018, s. 49-66.

nemindeki adına dair yeni, ilginç bir görüş öne sürülmüştür. Süleymaniye Camii avlu döşemesinde birkaç parça küçük levha halinde kullanılan bu taşın, renginden dolayı Süleymaniye Külliyesi İnşaat Defterlerinde “gül-şeftali” olarak belirtilen taş olabileceği düşünülmüştür.¹³ Belgede geçen gül-şeftali ismiyle Mut’ta tespit edilmiş dört sütun gövdesinin belirtilmesi¹⁴ ayrıca Revanî’nin çıkartıldığı ocakların konumu ve onun yerel olarak kullanılmış bir taş olması, bu görüşün doğru olmadığını göstermektedir.

Revanî’nin yaptığımız araştırmalarda Orta Bizans dönemine ait küçük boyutlarda döşeme ve yüzey kaplama levhaları dışında eşik taşı, monolit templon sütunu parçası ve başlık gibi çeşitli mimari plastik örnekleri tespit edilmiştir. Yeşil Camiin’de ise Revanî’nin, üç farklı noktada farklı makroskobik görünüme sahip örneği yüzey kaplamasında ve döşemede kullanılmıştır. Doğu yönündeki dış sofada döşeme olarak kullanılan parçanın patinası büyük ölçüde tahrip olmuştur. Üç yüzey kaplama levhasından biri taç kapının alınlığında, diğer ikisi de iç mekânda; doğu duvarındaki kemerin üzengi taşı altındaki panonun çerçevesinde ve mihrabın solundaki (doğu) pencerenin üstünde tespit edilmiştir.

Yeşil Cami’de günümüzde *Porfido rosso antico* görülmesi de Süleymaniye Camii İnşaat Defterlerinde bulunan bir belge, Yeşil Camii’nden “şemse döşeme sumakî mermer” parçanın ısrarla istenmesiyle ilgilidir. Sert bir dille yazılmış bu belge, bazı mazeretler ileri sürülerek şemse sumakî döşemenin İstanbul’a gönderilmemesi sebebiyle yeniden Kocaili Sancağı Beği ve İznik Kadısı’na yazılan ikinci hükümdür.¹⁵ Bu belgede ve Süleymaniye Camii İnşaat Defterlerindeki diğer belgelerde, yuvarlak porfir döşeminin camiden alınıp alınmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer taraftan, belirtilen belgenin yazım üslubundan dolayı yuvarlak porfir döşeminin İstanbul’a götürüldüğü şüpheye yer bırakmaz. Süleymaniye Camii’nde biri kuzey avlu girişinin iç tarafında diğeri de harim girişinin önünde, 3.12 m ve 2.65 m çap ölçülerinde olmak üzere iki yuvarlak sumakî döşeme bulunmaktadır. Bunlardan 2.65 m çapında olanı Yeşil Cami’de iki dış sofa arasında, taç kapının önünde ya da biraz daha ileride kubbenin altına denk gelecek yerde kullanılmış olmalıdır (Şekil 2).

Yeşil Camii’nde; sütun gövdesi, kemer taşı, pencere sövesi, zemin döşemesi ve yüzey kaplama levhası örnekleri bulunan *marmo Proconnesio, bigio antico* dan sonra camide en yoğun kullanılan malzemedir. Kullanımı çok eski dönemlere uzanan bu mermer, başta İstanbul olmak üzere Akdeniz dünyasındaki birçok şehre uygun ocak konumu ve fiyatı sayesinde ihraç edilmiştir. Yeşil Cami’de özellikle harimde yüzey kaplama levhalarının farklı bir önemi bulunmaktadır (Şekil 3).

Lazzari’nin, *breccia corallina* ve *occhio di pavonenin* isimlendirilmesindeki hatayı¹⁶ düzeltmesinden sonra Bruno ve ekibi *breccia corallina* ve onun bir çeşidi

¹³ İlknur Aktuğu Kolay, v.d., Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi. Mimari, Süsleme ve Malzeme, İstanbul, Kitabevi Yay., 2021, s. 117-118.

¹⁴ Barkan, L. Ömer, Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı, C. 2, TTK, Ankara, 1979, s. 19, Belge No: 33.

¹⁵ A.e, s. 25, Belge No: 48.

¹⁶ Lorenzo Lazzarini, “The origin and characterization of “Breccia Nuvolata”, “Marmor Sagarium” and “Marmor Tri-

olan *brocatellone*'nin Karaburun'da birkaç farklı noktada ve Manisa Çakmaklı'da daha önce bilinmeyen yeni antik ocaklarını tespit etmişlerdir.¹⁷ Şüphesiz, Yeşil Camii'nde ve İznik'te başka yapılarda da kullanılan bu malzemenin, İzmir ve Manisa kökenli olmasından çok Bilecik-Vezirhan ve Kocaeli-Kutluca'daki ocaklardan temin edilmiş olması beklenir. *Breccia corallinanın* camide üç farklı noktada dört örneği tespit edilmiştir. İki örnek kuzey cephede orta kemerin kilit taşı üzerinde birbirine yakın noktalarda, yüzey kaplama levhası olarak kullanılmıştır. 0.74 x 0.49 m ölçülerinde ve patinası yer yer tahrip olmuş bir diğer örnek ise doğu yönündeki dış sofanın döşemesinde kullanılmıştır. 0.66 x 0.29 x 0.17 m ölçülerindeki son örnek ise minarenin aşağıdan yukarıya doğru altıncı basamağında kullanılmıştır. *Occhio di pavonenin* ise yedi küçük parça halinde yüzey kaplama levhası örneği harimde, doğu duvarındaki kemerin üzengi taşı altında, Revanî ile birlikte *marmo Proconnesio* levhanın etrafındaki bordürde kullanılmıştır. Bu nokta ayrıca yapıda 1.25 x 0.39,5 m ölçülerinde tek parça yüzey kaplaması örneği bulunan *cippollino verde* de görülebilir (Şekil 4). Tespit edilen 0.88 x 0.56 m ölçülerindeki bir diğer *Occhio di pavone* ise batı taraftaki dış sofanın zemininde kullanılmıştır.

Pavonazzetto yapının farklı noktalarında zemin döşemesinde, harimde ve cephelerde yüzey kaplamalarında, kemer taşlarında, pencere alınlıklarında ve taç kapı sövesinde kullanımına rastlanan bir diğer mermer türüdür. Bu örneklerde mermerin görünümü oldukça değişkendir. Kimi parçalarda beyaz ya da fildişi fon üzerinde sarı ince damarlar görünürken bazı örneklerde de kırmızı veya menekşe leke ve beneklere sahiptir.

Yeşil Camii'nde *portasantanın* karakteristik görünümüne sahip olan 1.45 x 0.84 m ölçülerindeki örneği, doğu yönündeki dış sofanın döşemesinde kullanılmıştır (Şekil 5). Taç kapıda 1.62 x 0.29 x 0.10 m ölçülerine sahip eşik taşı ve harimdeki sütun gövdelerinin kaideleri ise taşın karakteristik görünümünü sergilemese de renk geçişini gösteren ilginç örnekleridir.

Verde antico; mihrabın solundaki (doğu) pencerenin sövelerinde, bu pencerenin üstündeki panonun bordüründe ve aynı pencere ile mihrap arasında kalan alanın üst bölümünde görülen panoda yüzey kaplama levhası olarak kullanılmıştır. Son örnek ise minarenin yukarıdan aşağı ikinci basamağında tespit edilmiştir. 0.37.5 x 0.18 x 0.05 m ölçülerindeki bu parçanın yüzeyinde basit bir silme de görülmektedir (Şekil 6).

Yeşil Camii'nde *marmo Proconnesio* sütun gövdeleri dışında *bianco e nero anticonun* 3.56 m boy ve 0.56 m çap ölçülerine sahip iki sütun gövdesi örneği tespit edilmiştir (Şekil 2). Bunlar, dış sofaların iki kemerli kısa kenarlarında si-

poniticum", ASMOSIA V- International Studies on Ancient Stone, Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity, Boston, June 1998, London, Archetype Publications Ltd., 2002, s. 58-67.

¹⁷ Matthias Bruno et. al., "Unknown ancient marble quarries of western Asia Minor," Interdisciplinary Studies on Ancient Stone Proceedings of the IX ASMOSIA Conference, Tarragona 2009, Ed. by A.G. Garcia, M.P. Lapuente, I.Roda, Tarragona, ICAC, 2012, s. 568-570.

metrik olarak kullanılmıştır. Gövdelerde *imus scapus* ve *summus scapus* silmelerine rastlanmaması onların kesilerek kısaltıldığını göstermektedir. Böyle olmasına rağmen, bu gövdelerin boyutlarıyla eş, başka *bianco e nero antico* sütun gövdelerine İstanbul'daki Osmanlı yapılarında dahi rastlanılmamaktadır. İznik'te de mevcut Osmanlı yapılarında *bianco e nero anticonun* başka bir örneğine rastlanmamıştır. Dış sofalarda bulunan diğer sütun gövdeleri ortalama 2.86 m boy ve 0.56,3 m çap ölçülerinde *granito rosso di Assuan*'dır. Bu malzeme İznik'teki Osmanlı yapıları arasında sadece Yeşil Camii'nde kullanılmıştır. Harim mekânında kullanılan *marmo Misio* sütun gövdesi çifti ise ortalama 2.87 m boyunda ve 0.83,5 m çapındadır. İki örnekte de *summus scapus* mevcutken *imus scapuslar* gövdelerin boyları kısaltıldığı için mevcut değildir.

Yeşil Cami'de tespit edilen bu malzemelerden renkli olanları, İstanbul'da da sultan ve yakın çevresinin inşa ettirdiği yapılarda görülmektedir. Bunlar arasında *bianco e nero antico* ve *cipollino verde* sadece İznik'te değil, İstanbul'da dahi nadir görülen mermer ve renkli taş türüdür. Erken Osmanlı mimarisinde Yeşil Camii, renkli mermer ve diğer taş türlerinin kullanımı ve bunların yapı içerisindeki dağılımı açısından döneminin en iddialı yapısı olabilir.

2. Yeşil Cami'de Devşirme Malzemelerin Kullanımı

Yeşil Camii'nde tespit edilen ve yukarıda ele alınan bu taşların tamamı devşirme malzemedir. Buna rağmen Aslanapa, camideki bütün başlıkların ve mimari süslemelerin özgün olduğunu ve yapıda devşirme malzeme kullanılmadığını belirtmiştir.¹⁸ Aslanapa'nın kastettiği, yapıda kolaylıkla tespit edilebilecek devşirme sütun başlığı, korkuluk levhası, levha payesi, arşitrav, söve gibi Bizans mimari plastigine dair çeşitli örneklerdir ve bu açıdan Aslanapa bir bakıma haklıdır. Yapıda devşirme malzeme kullanımıyla dikkat çeken husus, bazı parçalar özgün formunu korurken, bazılarının yeniden işlenmesiyle özgünlüğünü tamamen ya da kısmen kaybetmiş olmasıdır.

Yapıda özgün halini büyük oranda koruyan devşirme malzemelerin başında sütun gövdeleri ve harim mekanındaki *marmo Proconnesio* yüzey kaplama levhaları gelmektedir. Bunların dışında, dikkatli bir gözlemlerle biçim ve süsleme açısından da devşirme olduğu anlaşılan bazı parçalar tespit edilmiştir. Bu örneklerden ilki yapının mihrap duvarı cephesinde, alt sıra taş dizisinde yer almaktadır. 1.19 x 0.74 m ölçülerindeki *bigio antico* parçanın yüzeyinde, basit bir şekilde işlenmiş haç motifi görülmektedir (Şekil 7). Bu parça yapıda kullanılmak için yeniden biçimlendirildiğinde, yüzeyindeki haç motifinin bütünlüğü bozulmuştur. Bir diğer örnek, yapının doğu yönündeki dış sofa zemininde, döşeme levhası olarak kullanılan 0.51 x 0.44 m ölçülerindeki *Marmo Proconnesio* korkuluk levhası parçasıdır (Şekil 8). Bu örnek, görünüşe bakılırsa Erken Bizans dönemi üretimi bir korkuluk levhasının, köşe parçasıdır. Parçanın yüzeyinde; ikisi düz,

¹⁸ Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisini, İnkilâp Kitapevi, İstanbul, 2004, s. 6.

en içteki eğimli olan üçlü çerçeve silmesi ve bir zıvana yuvası dışında başka bir detay bulunmamaktadır. Minarenin, altıncı basamağında 0.66 x 0.29 x 0.17 m ölçülerindeki *breccia corallina* ile sondan ikinci basamağında kullanılan 0.37,5 x 0.18 x 0.05 m ölçülerindeki *verde antico* özgün, basit silmeli Bizans mimari parçalardır (Şekil 9).

Yukarıda belirtilen dört parça dışında, yapıda devşirme malzeme olarak kullanılan Bizans mimari plastiğine ait herhangi bir örnek bulunamamıştır. Ancak yapının doğu duvarında, güney-kuzey doğrultusundaki ikinci pencerenin *lesbos kymationu* ve inci-boncuk dizisiyle bezeli söveleri, araştırmacılar arasında bir karmaşaya neden olmuştur (Şekil 10). 1941'de yayınlanan "Das Islamische Iznik" adlı eserinde Katharina Otto-Dorn, Gurlitt'in aksine, şüphe etmeksizin bu sövelerin Erken Osmanlı eseri olduğunu belirtmiş ve bu görüşünün dayanağı olarak da sövelerdeki güçlü profillenmeyi ve formların ayrı ayrı biçimlendirilmiş olmasını göstermiştir.¹⁹ Diğer taraftan Özbek, bu sövelerin devşirme olduğunu belirtmiştir.²⁰ Ağır, oldukça yeni sayılabilecek çalışmasında, bu sövelerin Roma dönemine ait bir arşitrav olabileceğini ileri sürmektedir.²¹ Bezemelerinden dolayı bu sövelerin, Roma dönemine ait bir arşitrav parçası olduğu belirtilmiş olsa da Antik Yunan, Roma ve Bizans sanatındaki *Lesbos kymationu* örnekleri biçim ve üslup açısından karşılaştırıldığında Otto-Dorn'un haklı olduğu kolaylıkla anlaşılabacaktır.

Üslup karşılaştırmalarının dışında bahsi geçen sövelerin zannedildiği gibi Roma dönemine ait bir arşitrav olmadığını gösteren bazı somut detaylar da bulunmaktadır. Yapıdaki pencerelerin söveleri genel olarak farklı şekillerde birleştirilmiş olsa da mihrap duvarındaki pencerelerden batı yönündeki ve doğu cephede güney yönündeki ilk pencerenin söveleri; Roma dönemine ait arşitrav olabileceği düşünülen pencerenin söveleri gibi üstte gönye burun, altta ise düzdür. İkinci teknik detay ise üzerinde durduğumuz sövelerin arka yüzeylerinde görülebilir. Söve parçalarından en az ikisinin, üst ve mihrap tarafındaki iki parçanın dışbükey arka yüzeyleri, bunların sütun gövdesinden kesilerek üretildiğini göstermektedir. Mihrap duvarı tarafındaki sövenin ayrıca arka alt kısmında, sütun gövdesinin *imus scapus* ya da *summus scapus* silmesinin izleri görülebilir (Şekil 11). Belirtilen detaylar bu pencere sövelerinin, en azından iki parçanın, kullanıldığı yer için, devşirme sütun gövdelerinden kesilerek üretildiğini ortaya koymaktadır. Sütun gövdelerinin yeniden biçimlendirilerek pencere sövelerine dönüştürülmeleri aslında basit bir devşirme kullanımı dışında hiçbir özel anlam ifade etmez. Mermer ocaklarının faal olmadığı dönemlerde ya da ihtiyaç duyulan mermerin ocaktan daha hızlı sürede ve düşük maliyetle temin edildiği durumlarda, bu gibi uygulamalara sıklıkla başvurulmuştur. Bu uygulama, Yeşil Camii özelinde daha çok sövelerin yüzeylerinde görülen inci boncuk dizisi ve *Lesbos kymationu* açısından

¹⁹ Katharina Otto-Dorn, *Das Islamische Iznik*, Archäologischen Instituts des Deutschen Reiches, Berlin, 1941, s. 29.

²⁰ Yıldırım Özbek, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s. 94.

²¹ Aygül Ağır, "Gentile Bellini, İstanbul'da Venedikliler, Venedik'te Türkler", *Fatih'in İstanbul'u* Fatih Sultan Mehmed, Gentile Bellini ve İstanbul, Editör Abdülkadir Özcan, İBB, İstanbul, 2023, s. 67.

oldukça dikkat çekicidir. Yeşil Camii dışında Rum bir ustanın Geç Bizans mimari plastik özelliklerini yansıtan korniş ve kapı alınlığı gibi eserleri Bursa-Kocamus-tafapaşa'da Lala Şahin Paşa Türbesi ve Sultan I. Murad'ın Bursa-Çekirge'deki camisinde de görmek mümkündür.

Leon de Laborde, 1838 yılında ziyaret ettiği Yeşil Camii hakkında genel bilgiler verdikten sonra iç mekânın kendisine herhangi bir özel durum sunmadığını belirtmiştir.²² Onun düşündüğünün aksine, yapının iç mekânı oldukça özeldir. Yukarıda malzeme türü belirtilen ve büyük çoğunluğu *marmo Proconnesio* olan mermer kaplamalar, Bizans kiliselerinden sökülerek kiliselerde görülen düzene benzer bir şekilde yeniden bir araya getirilmiştir. İç mekânda mermer kaplamasının olduğu ve Yeşil Camii ile bezeme üslubu açısından benzerlik gösteren Milas Firuz Bey ve Balat İlyas Bey camilerinde dahi bu düzende mermer kaplamalar görülmez. Yeşil Camii'nde damarları simetrik bir şekilde, yansımali düzende yerleştirilen (*skoutlosis*) mermer levhaların dışında, farklı düzenlenen levhalar da bulunmaktadır. Geçen zaman içerisinde meydana gelen tahribatlar neticesinde, duvar kaplamalarının yer yer tahrip olduğu ve restorasyon çalışmalarında yenilendiği görülmektedir. Mihrabın sağ (batı) tarafında kalan pencere söveleri de dahil duvar yüzeyi ve kuzey duvarda girişin solunda (batı) kalan duvar yüzeyindeki kaplamalar son restorasyonlarla büyük oranda yenilenmiştir. Mermer kaplamaların tahrip olması, yerleştirme düzeninde en azından iki noktada simetrinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu noktalardan ilki mihrabın sağındaki (batı) duvar yüzeyidir. Bu yüzeyin de mihrabın solunda (doğu) görülen düzende olması gerekirdi (Şekil 12). Bu yüzeyin önüne daha önceden minber yerleştirildiği için onarımdan önceki eski halini fotoğraflardan tespit etmek güçtür. Aynı şekilde bu duvardaki pencere iç sövelerinin de renkli mermer olması beklenir. Mihrabın iki yanındaki pencerelerin, caminin diğer pencerelerinden farklı olarak çeşitli renkte malzemeden iç sövelere sahip olması, 15.-16. yüzyılda İstanbul'da Bayezid, Süleymaniye, Şehzade, İvaz Efendi camileri gibi bir dizi camide takip edilebilmektedir. Diğer nokta ise doğu duvarında kemer üzengi taşının altındaki yüzeydir. Aynı ya da yakın renkte malzeme ile benzer düzenleme aslında batı duvarında da olmalıydı.

Osmanlı mimarisinde bir ikinci örneği olmayan iç mekandaki yüzey kaplama levhalarını ve bunların yerleştirme düzenini sadece erken devrin bir denemesi olarak mı görmeliyiz? Yapının mimarı bilinmekteyken ve Selçuk İlyas Bey ve Milas Firuz Bey camileri ile üslup benzerlikleri söz konusuysa, Bizans malzemesi dışında yapıdaki Bizans mimarisi ve sanatına dair izler (sütun gövdeleri arasındaki taç kapı, *Lesbos kymationu* ile süslenmiş pencere sövesi, diğer bazı pencerelerin sövelerinde görülen silmelerin biçimi, iç mekandaki duvar kaplamalarının yerleştirilme düzeni) farklı mimari geleneklerden gelen ustaların birliğine göstermektedir. Ancak unutulmaması gereken nokta Yeşil Camii'yi biçim-

²² Léon Emmanuel Simon Joseph Laborde, Voyage de l'Asie Mineure par Messieurs Alexandre de Laborde, Becker, Hall, et Léon de Laborde, Firmin Didot, Frères Editeurs, Imprimeurs de l'Institut de Frans, Paris, 1838, s. 43.

lendiren “farklı mimari gelenekler” içerisinde tek örnek Bizans sanatı değildir. Bunu vurgulamamdaki neden Bizans sanatının Erken Osmanlı mimarisindeki etkisini yok saymak ya da bu durumu bir kusur gibi algılayıp, değersizleştirmek değil, Ousterhout ve Çağaptay’ın düşüncelerinin²³ aksine; bu yapıların sadece Anadolu Selçuklu ve Bizans sanatının etkisinde gelişmiş, melez yapılar olmadığını vurgulamaktır.

Yeşil Camii’ndeki süsleme programının, Demiriz’in de belirttiği gibi, baninin zevk ve isteği üzerine bir düzen dahilinde ustalar sınırlandırılarak mı yoksa yapı ustası ya da mimarın etkisinde mi gerçekleşmiştir?²⁴ Bu soru; yapının inşaa süreci, baninin derecesi ve caminin alt kat pencerelerinde dikkat çeken farklılıklar dikkate alınmadan cevaplanamaz görünmektedir.

Yeşil Camii’nin yapımına H. 780 / M. 1378’de başlanıp, Hayreddin Paşa’nın H. 789 / M. 1387’de vefatı nedeniyle, caminin H. 794 / M. 1391’de Ali Paşa tarafından tamamlandığı tekrar hatırlanmalıdır. Caminin mimari plastik unsurları, kuvvetle muhtemel Hayreddin Paşa’nın vefatından sonra tamamlanmıştır. Bu durum, bezeme programında bir sapmaya neden gösterilebilir mi? Alt seviyedeki pencerelere dikkat edilirse yapının batı duvarındakilerin diğer pencerelere göre daha itinalı bir işçiliğe ve düzene sahip olduğu görülecektir. Mihrap duvarındaki pencerelerin alınlıklarında ise madalyon olarak belirtilenler, tamamlanmadan bırakılan rozetler olabilir. Doğu cepheindeki pencereler ise birinin söveleri hariç diğer cephelerdeki pencerelerden daha sadedir. Bu farklılık yapı cephelerinin önem derecesinden mi yoksa yukarıda belirtilen durumdan mı kaynaklanmıştır? Yapıdaki bezeme programında baninin zevki ve isteği ne derecede baskındı bilinmez. Diğer taraftan paşanın sırasıyla Bilecik, İznik ve Bursa kadılığı yapması, sonra kazaskerlik ardından da vezirlik makamına ulaşması; onun Osmanlı ordusunda muntazam yaya teşkilatının, acemi ve yeniçeri ocaklarının kuruluşundaki katkısı, Osmanlı maliye teşkilatlanmasındaki rolü ve Balkanlardaki fetihleri²⁵ İznik Yeşil Camii’ndeki malzeme zenginliğini ve zengin bezeme programını uygulayabilecek usta grubunun varlığını açıklar.

Sonuç

Yeşil Camii ile birlikte Osmanlı mimarisinde en azından birincil öneme sahip yapılarda devşirme malzemeler farklı bir şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır. Yeşil Camii, kendinden sonra devşirme sütun gövdelerinin renklerine göre dizilimi, Bizans mimari plastik örneklerinin ters çevrilerek veya yapıda minare basamakları gibi göz önünde bulunmayan noktalarda kullanımı, devşirilen malzemenin çoğu

²³ Robert Ousterhout, “Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture”, Muqarnas, Vol. 12, 1995, s. 50; Suna Çağaptay, “Devşirilen Başkent: Osmanlı’nın İlk Başkenti Bursa’ya Yeniden Bakmak”, Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi, Ed. Yıldray Özbek, Ayşe Budak, Literatürk Academia, Konya, 2020, s. 42.

²⁴ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisi’nde Süsleme I: Erken Devir (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1979, s. 52-53.

²⁵ Münir Aktepe, “Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, s. 214-215.

zaman renkli ve ocaklarının faal olmaması nedeniyle değerli mermer olması noktasında yol göstericidir. Erken dönemde kullanılan devşirme malzeme ile sonraki dönemlerde kullanılanlar arasında ciddi bir sayısal fark görünmemektedir. Tek fark, Bizans ya da Roma mimari plastiğine ait örneklerin görülemez olmasıdır. Bu tavır, Osmanlıların kendi mimarlık üslubunu bilinçli bir şekilde adım adım ortaya koymasıyla ilgilidir. Osmanlı mimarisinin ilk evresindeki üslup çeşitliliği ya da devşirme malzeme kullanımı sadece Rum ya da Anadolu dışından ustaların varlığı ile açıklanamaz. Bu ustaların etkisi reddedilmemekle birlikte göz ardı edilmemesi gereken esas nokta, henüz olgunluğa erişmemiş bir mimarlık ve sanat üslubunun varlığıdır. Osmanlı mimarisinde Rum ve başka milletlerden ustaların varlığı sadece erken dönem için söz konusu değildir. 16. yüzyılda ve sonrasında farklı türde arşiv kayıtlarından çeşitli milletlerden birçok usta adı tespit edilebilse de erken dönemdeki gibi yapılarda ortaya çıkan biçimlerde onların varlığını belirlemek artık çok kolay olmamaktadır.

Kaynakça

- Ağır, Aygöl (2023). “Gentile Bellini, İstanbul’da Venedikliler, Venedik’te Türkler”, Fatih’in İstanbul’u: Fatih Sultan Mehmed, Gentile Bellini ve İstanbul, Ed. Abdülkadir Özcan, İstanbul: İBB ve İBB Miras, s. 41-77.
- Aktepe, Münir (1993). “Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 214-215.
- Aktuğu Kolay, İlknur, Sönmezer, Şükrü, Angı, O. Serkan (2021). Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi. Mimari, Süsleme ve Malzeme, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Asgari, Nuşin (1979). “Anadolu’da Antik Mermer Ocakları”, VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976, Ankara). C. I., Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 451-456.
- Aslanapa, Oktay (2004). Osmanlı Devri Mimarisi, 2. bsm., İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1966). İstanbul Mi’mârî Çağının Menşei Osmanlı Mimârîsinin İlk Devri 630-805 (1230-1402), İstanbul: İstanbul Fetih Cem’iyeti İstanbul Enstitüsü.
- Barkan, L. Ömer, (1979). Süleymaniye Cami ve İmaretî İnşaatı, C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Boleken, Zeki (2018). “Topkapı Sarayı Revan Köşkü’nde Kullanılan Devşirme Malzemelerin Yeniden Değerlendirilmesi”, İstanbul Araştırmaları Yıllığı, S. 7, s. 49-66.
- Bruno, Matthias, v.d. (2012). “Unknown ancient marble quarries of western Asia Minor,” Interdisciplinary Studies on Ancient Stone Proceedings of the IX ASMOSIA Conference, Tarragona 2009, Ed. by A.G. Garcia, M.P. Lapuente, I.Roda, Tarragona: ICAC, s. 568-570.
- Çağaptay, Suna (2020). “Devşirilen Başkent: Osmanlı’nın İlk Başkenti Bursa’ya Yeniden Bakmak”, Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi, Ed. Yıldırım Özbek, Ayşe Budak, Konya: Literatürk Academia, s. 9-50.

- Demiriz, Yıldız (1979). *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I: Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Dodge, Hazel (1988). "Decorative Stone in the Roman Empire", *Oxford Journal of Archaeology*, Vol. 7/1, s. 65-80.
- Gnoli, Raniero (1971). *Marmora Romana*, Roma: Edizioni dell'Elefante.
- Laborde, Léon Emmanuel Simon Joseph (1838). *Voyage de l'Asie Mineure par Messieurs Alexandre de Laborde, Becker, Hall, et Léon de Laborde*, Paris: Firmin Didot, Frères Editeurs, Imprimeurs de l'Institut de Frans.
- Lazzarini, Lorenzo (2002). "The origin and characterization of "Breccia Nuvolata", "Marmor Sagarium" and "Marmor Triponticum", *ASMOSIA V- International Studies on Ancient Stone, Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity*, Boston, June 1998, London: Archetype Publications Ltd., s. 58-67.
- Lazzarini, Lorenzo (2004). *Pietre e Marmi Antichi: natura, caratterizzazione, origine, storia d'uso, diffusione, colezionismo*, Padova: CEDAM.
- Lazzarini, Lorenzo (2007). *Poikiloi Lithoi, Versicolores Maculae: I Marmi Colorati Della Grecia Antica Storia, Uso, Diffusione, Cave, Geologia, Caratterizzazione Scientifica, Archeometria, Deterioramento*, Pisa-Roma: Fabrizio Serra.
- Ousterhout, Robert (1995). "Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture", *Muqarnas*, Vol. 12, s. 48-62.
- Otto-Dorn, Katharina (1941). *Das Islamische Iznik*, Berlin: Archäologischen Instituts des Deutschen Reiches.
- Özbek, Yıldırım (2002). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pensabene, Patrizio (2013). *I marmi nella Roma antica*, Roma: Carocci Editore.
- Russell, Ben (2013). *The Economics of the Roman Stone Trade*, Oxford: Oxford University Press.
- Sayar, Malik, Ergüvenli, Kemal (1955). *Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları*, İstanbul: İTÜ Maden Fakültesi Yayınları.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2001). *Erken Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yavuz, Ali Bahadır, Bruno, Matthias, Attanasio, Donato (2012). "A new source of bigio antico marble: the ancient quarries of Iznik (Turkey)", *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone Proceedings of the IX ASMOSIA Conference, Tarragona 2009*, Ed. by A.G. Garcia, M.P. Lapuente, I. Roda, Tarragona: ICAC, s. 255-262.

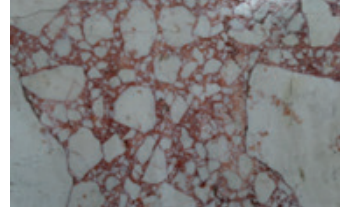
Şekiller

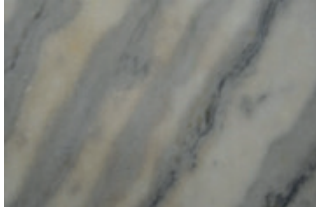
a

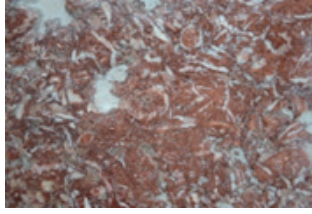
b

c

d

e

f

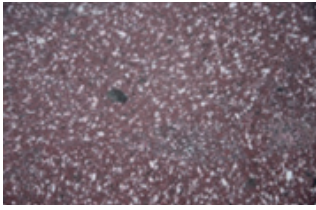
g

ğ

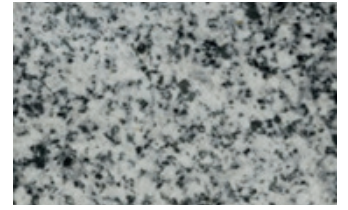
h

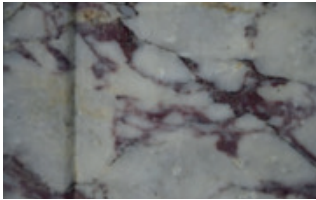
ı

i

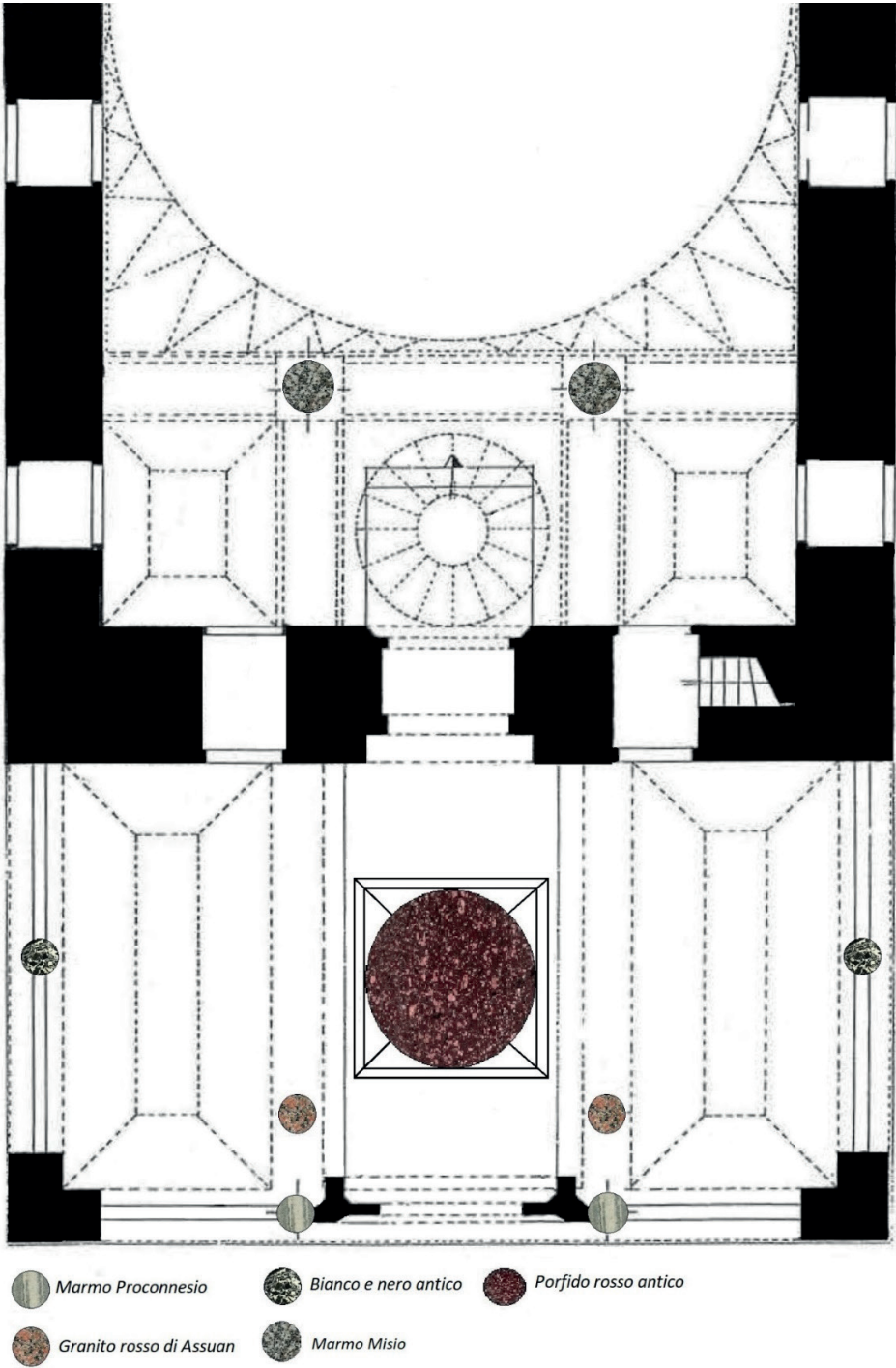

j

k

Şekil 1: a-bianco e nero antico, b-bigio antico, c-breccia corallina, d-cipollino verde, e- gr-nito rosso di Assuan, f- marmo Misio, g- marmo Proconnesio, ğ-occhio di pavone, h- pavonaz-zetto, ı-porfido rosso antico, i-Portasanta, j- Revanî, k- verde antico.

Şekil 2: Yeşil Cami’de kullanılan sütun gövdelerinin malzeme türleri ve porfir döşemenin tahmini konumu (Ülgen, Ali Saim (1938). “İznik’teki Türk Eserleri”, Resim 14’ten uyarlama).

Şekil 3: Harim mekânı ve mermer yüzey kaplamalarının genel görünümü.

Şekil 4: Harimde doğu kemerinin üzengi taşı altında *cipollino verde*, *occhio di pavone rosso* ve Revanî.

Şekil 5: Portasanta döşeme levhası.

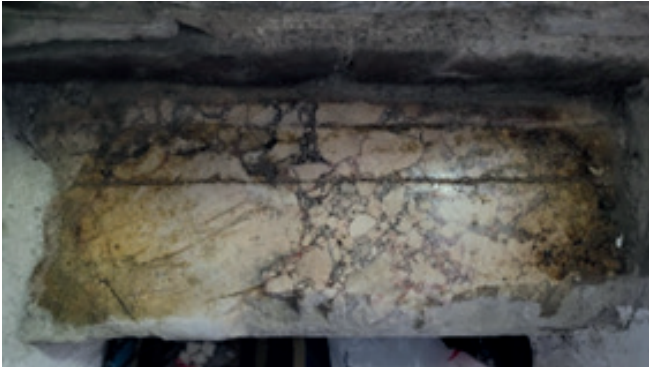
Şekil 6: Minare basamağındaki verde antico silmeli parça.

Şekil 7: Mihrap duvarı cephesindeki *bigio antico* kaplama taşı yüzeyinde haç motifi.

Şekil 8: *Marmo Proconnesio* korkuluk levhası parçası.

Şekil 9: Minare basamağında basit silmeli *breccia corallina* mimari parça.

Şekil 10-11: Doğu cephede Lesbos kymationu ile bezenmiş pencere söveleri ve arka kısımdan detay.

Şekil 12: Mihrabın iki yanındaki duvar yüzeyinde mermer kaplama düzeni.